

■■■ EXPOZÉ A RADNÓTI MIKLÓS KÖLTÉSZETE CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉS VITÁJÁN ■

Radnóti Miklós költészetével foglalkozni a nehézségekkel való küzdelem és egy érdekes, a magyar irodalom huszadik századi gazdagságában is sajátos helyet elfoglaló életműben való elmerülés gyönyörűségét jelenti. A nehézségek az irodalomtörténeti előmunkálatok szinte teljes hiányából adódnak. Nem gondolok itt csupán a Radnóti-irodalom aránylag szegényes voltára, hanem ennek az irodalomnak minőségi jellegére is. „Baráti” irodalomtörténet-írás folyt és folyik körülötte. Volt barátai a baráti emlékezés magatartásában írnak, s így az olvasó nemcsak az őt érdeklő költő alakjával találkozik, de talán a kelletténél nagyobb mértékben az emlékezőjével is, ugyanakkor az emlékezések Radnóti emberi alakját igyekeznek megidézni, azt az emberi képet, a fizikai benyomások olyan sorát rajzolják, amely bennük nem költészete révén alakult ki, hanem mindennapos találkozásaik benyomásaiból formálódott. Radnóti életrajzírója haszonnal olvashatja majd ezeket az írásokat, a költészetével foglalkozó már kevésbé, különösen akkor, ha az életmű egy viszonylagos önállóságot, lényegében önelvűségét vallja az életmű megalkotójával szemben is, mert a költői életmű, ha valóban értékes, külön világ is, öntörvényeivel éli a maga sajátos, esztétikum éltette életét. A most tárgyalásra kerülő tanulmány, amelynek címe *Radnóti Miklós költészete*, ezt célozva igyekszik felderíteni Radnóti Miklós életművének önelvű törvényszerűségeit, jellegét, rendszerét, sajátos alakulásait.

Ebben a munkában a Radnóti-irodalom támogatni nem tudta, annál is inkább, mert ennek az irodalomnak a kisebbik, nem emlékező hányada, az életrajz kérdéseivel van elfoglalva, s a költői mű ebből következően háttérbe szorult, még az olyan tanulmányokban is, mint Koczka Sándor jó szándékú előszava Radnóti verseinek első, a teljesség igényével készült kiadásában, s keletkezésének dátuma, 1954, sem ígéri a költői életműre irányuló figyelem eredményeit.

De fájdalmasan nélkülöztük a különböző segédtudományok eredményeit is. A magyar metrikusok nem fedezték még fel Radnóti versrendszereit, holott a költő a klasszikus metrum egyik legnagyobb művésze XX. századi költészetünkben, s még a nem klasszikus versmértékekből is amannak hangulatait tudja kicsalni; a stilsztika művelői is megkerülik verseit, holott a stilsztikájáról eddig ismert két dolgozat (szóhangulat és archaizálás) már megmutatták gazdagsága arányait; erősen éreztük a forráskutatás hiányait, hiszen az olyan összevetések, mint Radnóti és Kaffka Margit, Radnóti és Füst Milán, Radnóti és József Attila, költői műhelye sok jellegzetességére vethetnek fényt, nemkülönben hiányzik műfordításainak részletesebb elemzése is, az eredetiekkel történő szem-

besítés munkája. S nem utolsósorban hiányzik Radnóti Miklós verseinek kritikai kiadása, vele verseinek biztosabb időrendje s a variánsok, amelyek versalkotó ihlete mozdulatait tudnák szemléltetni.

E tanulmány, amely nem egy Radnóti-monográfia teljességigényével készült, a sok emberre váró előmunkálatok, kérdések tisztázásának munkáját nem vállalhatta, mert érdeklődésének előterében Radnóti költői világa állt, s az „eszközök” kérdése így természetesen nem vetődött fel olyan éles formában, bár az is bizonyossá vált, hogy nélkülük sem lehetett megoldani egy sor kérdést költészetével kapcsolatban. Ezen a téren a tanulmány írója csupán a legszükségesebbnek látszó munkálatok elvégzésére tett kísérletet, ám továbbra is feladatának tartja, hogy a tanulmányában érintett, de ki nem fejtett kérdésekkel foglalkozzék, s ezzel egyes megállapításainak korrekcióját is elvégezze.

A *Radnóti Miklós költészete* című tanulmány, figyelembe véve az életrajz csomópontjait, a költő verseskönyvei alapján a költői mű három körét különbözteti meg, s ezeken belül, szerinte, élesebben kirajzolódnak egy-egy periódusa jellegzetes attitűdjei, amelyek a költő egy-egy időszakának elkülöníthető jegyeit mutatják életlátásban és életérzésben, gondolatiságban és költői törekvésben egyaránt. A tanulmány írója az egyes periódusok között nem képzel el éles határt, s igyekezett elkerülni az „abbahagyás” és a „kezdés” mechanikus felfogását s még inkább alkalmazását, s inkább az alakulás folyamatának egy-egy jellegzetesebb szakaszát látta bennük, mint dátumokkal kicövekezhető időparcelláknak tartotta azokat.

Radnóti költészetének a tengerszintjét, a kezdő költő rendelkezésünkre álló versanyaga alapján állítjuk, a Nyugat-nemzedék költői világa utánzásában jelölhetjük meg. A Nyugat-nemzedék költői diadala a húszas években már teljes volt: felszívódott az irodalmi köztudatba, a költők egy újabb nemzedékének már nem célja, hanem kiindulásának lehetősége, „startalapja” lett, ami azzal is együtt járt, hogy a *Nyugat* teremtette költői anyanyelv elsajátítása magával hozta ennek a költészetnek a „legyőzését”, megsemmisítését is, miként azt klasszikus formájában József Attilánál, s oly jellemzően Radnóti Miklósnál figyelhetünk meg. Radnóti hangulatokat és a nyelv kultusza tanulságait szűri ki a Nyugat nagy mestereiből és abból a világirodalomból, amelyet Baudelaire fémjelez, s amelyet a magyar irodalmi műveltségbe a Nyugat-nemzedék épített be. Ám ekkor még költői illegálitásban élt, csak magának játszva próbálgatta a Nyugat-nemzedék formálta költői magatartásokat, hogy azután belevesse magát költői Sturm und Drangjának szabadverseibe, szakítva a kötött formák kényszerével.

Szorosabban vett első korszakát, az ún. szegedi éveit ez a formai és érzelmi Sturm und Drang jellemzi. Tematikában, képlátásban, formában azokat a mozzanatokat ragadja meg, amelyek elkülöníthetik a kor már akkor hagyományosnak érzett költői világától. Radnóti a formaváltással vélte megoldani a „hatások” kérdését, s ezért „külön világot teremtett magának, amelyben a borzas eredetieskedés éppen úgy elfért, mint az élet egy idillikus elképzelésének természetes hajlama, de felbukkan a forradalmiság, az anarchikus lázadás, a profán vallásosság és az erotizmus is – nemcsak sajátos ötvözetet alkotva, de maga teremtette nyelvet létrehozva is. Tanulmányom azonban igyekezett azt is kimutatni, hogy ellentétben a Radnóti-irodalom immár hagyományos közhelyétől (ti. attól, hogy Radnóti Miklós ebben az időszakában a munkásosztály költője volt, forradalmi költő), költészete a sehova nem tartozás tudatának egy ösztönös kifejezéséből táplálkozik, s elsősorban formai elemeivel sugallja ezt a gondolatot, így „míves” voltával, vershezállással, azzal az „objektivitással”, amellyel első kötetei személytelen és tárgyias líráját létrehozta. Ám azt is hozzá kell tenni, hogy az elidegenültség meghatározza ugyan költészetének a jellegét ekkor befolyásolja témaválasztásaiban, de élethelyzetként közvetlenül még nem ihletője. Részletekbe menően igyekeztünk kimutatni ennek s az így született költészetnek az ismérveit, és az elidegenültség megszabó hatását a „falumotívumaiban”, „pogánykodásában” szélsőségesnek tetsző erotikájában, amelyeket a profán vallásosság tesz még jellegzetesebbé, munkásmozgalmi témáiban, amelyek mind társadalmon kívülisége jegyeiként tűnnek fel, a költői Éntől idegen elemekként, amelyeket a költő intellektuális prózaként sorra kijátszott, nem kis mértékben állapota nyomására is. Verseinek közhelyszerűsége, giccses faluképei és munkásmozgalmi verseinek elmosódott körvonalai mutatják, hogy személyesebb, oldottabb viszonyt ebben az időszakban még nem kereshetünk verseiben. Majd kimutattuk, hogy a *Férfinapló* ciklusában kell keresnünk azokat a mozzanatokat, amelyek a költői előbbre jutást jelentették, azzal, hogy bennük megtette első tapogatózó lépéseit a költői személyiség versebe ömlesztése terén. Ennek a folyamatnak naplószerű dokumentumai ezek a versek, sorra megszólaltatva bennük költészetének alapfogalmait: szerelem, élet, halál, külön a költő-halál motívumát, a háború költői transzformációt énekelve meg. E versek értelmezésével azután azt is kimutattuk, hogy a költő e periódusa egy kijózanító csalódással zárult, s a csalódás lényegét abban láttuk, hogy azok az utak, amelyeken a költő járni vél, illúzióknak bizonyultak a magára utaltság tényszerűségéből következően pedig az elidegenültség

felismeréséhez, ami az emberi egzisztenciának költői egzisztenciával való felcserélését eredményezte.

Radnóti Miklós költészetének második periódusaként az 1933 és 1938 között írott verseit minősítettük, tehát azokat, amelyeket az *Újhold*, a *Járkálj csak, halálraitélt!* és a *Meredek út* című kötetei tartalmazzak. A költő rádöbben „idegen” voltára, s egyszerre a világhoz fűződő kapcsolatai új távlatot kapnak. Ha addig a halál gondolatával játszott és a szomorúságot mesterségesen kellett előhívnia lelkéből és azt tájképeire vetítenie, most csak szíve sugallatára kellett figyelnie s a borzongás verssé vált. Eddig nyugtalanságokkal izgatta magát, most idegszála üzeneteivé váltak, s a harci riadók helyett, amelyeket első korszakában akart fújni, most az illanó béke tudatában a közelgő háború dermesztő rémületével siratta az elveszett nyugalmat. Ekkor alakítja ki a „tegnap” és a „ma”, az emlékké nemesedett elmúlt idő és a komor jelen, a háború és a béke gondolati és érzelmi pólusait, megtalálva azt az attitűdöt, amely költészete csúcására vitte. Ez adta költészetének mind indítékát, mind a témát, s itt formálódott meg az a magatartása, amely a „fenyegetettség” ellen csak lélekben védekezik. Ebben az időszakban arról olvashatunk verseiben, hogy a halál egy megnevezhetetlen sejtelve fogta el: nincs neve, nem konkrét, s nem kapcsolható semmihez, ám annál makacsabban tapad meg a költő tudatában, hatalmába kerítve mind kézzelfoghatóbb bizonyítékaival. A költői lélek beállítottsága ezekben a versekben már megmutatkozik, mintha csak erre az alkalomra várt volna, hogy megnyilatkozzék. A költő, hogy belássa a lélek mélységeit, a halálgondolat lámpásával indult el. Költészete szubjektívizálódást mutat: addig „rálátott” a tájra, most mind a tájból, mind az élet jelenségeiből azt olvassa ki, ami költői ihletének annyira kell: a szorongatottságot, a megrendülést, a halál láthatatlan közelségét. Ami Radnóti költészetének jellegzetes tartását ebben a korszakában megszabta, az az a felismerés, hogy a lélek fentebb említett sejtelveivel egyedül van, magánosságban, s ehhez nincs embertárs, akivel osztozhatna, csupán önmaga költői mivolta lehetne menedéke. Igyekeztünk tanulmányunkban azt is megrajzolni, hogy ennek következtében ezek az egzisztenciális kérdések transzformáción mennek át, az élet és halál kérdései „művés” problémákká válnak, emberarcú szörnyekké alakulnak, azzá a gondolattá, hogy mit ér a szó, mit ér a vers, mit a költő a halálos szorítású korban, vérrel álmódó kortársai közepette. S közben eljut az „eltűrt halál” képzetétől, a „vállalt halál” magatartásáig. Ilyen helyzetben a költészet és költés a lélek szabadságának kínálkozott és látszott, s Radnóti, a költő, kiválik a világból, a mű „elefántcsonttornyába” költözik, s a költői imagináció

segítségével épít magának egy másik világot, egy virtuálisat, menedékül a szörnyű idők elől.

Értelmezésünk szerint, s ez ellentétben áll a Radnóti-irodalom eddigi eredményeivel, ebben a periódusában idillről nem lehet beszélnünk, hanem a természetbe vetített lelki kompenzációkról, egy ember nélküli állapot megteremtéséről, a békének egy olyan világáról, amelyet a költői lélek idézett meg, mintegy „kitalálva” azt, s szenvedélyességgel vetve magát bele. Radnótinál tehát nem az idillből nő ki a halálfélelem motívuma, mint ahogy magyarázni szokás vele kapcsolatban, hanem fordítva: a halálsejtelelem és fogoly volta kényszeríti a természetbe. S bizonyítani igyekeztünk, hogy az idillben történő költői transzformáció akkor játszódott le Radnótinál, amikor fogoly volta teljes lesz, a kör bezáródik körötte, 1944 tavaszán, az ún. bori verseiben. Elemzésünk során azután azt is kimutattuk, hogy Radnóti „természete” lényegében imagináció, belső táj, amely a részletek realitásával objektivizálódott. „Irodalmi tájnak” minősítettük ezeket, amelyeknek alig van közük az ún. klasszikus tájversekhez. Az érzésivet pedig, amelyet tanulmányunkban meghúztunk, az elboruló ég képéből indult ki és a borult ég, a háborús fenyegetettség, halálfélelem és a halálsejtelelem bizonyosságaiig vezet, s ezen a ponton Radnóti imaginárius tája még éteribb szférába emelkedik, a „gondolunk” vágyába, amelynek legszélsőségesebb pontja egy sajátos „dél-sziget”, a menekülésvágy képezte Tahiti paradicsoma, míg tudata felszínén az a gondolat motoz, hogy egyszer valóban béke lesz, de ő ezt már nem fogja megérni.

Radnóti e periódusának szöttese igen gazdag, fejtegetve rétegeit, összetevőit, el kellett jutnunk az „ember és világ” vonatkozásaitól a „költő és kora” kérdéseig, az ember absztrakt fogalmától a költő konkrét vonatkozásaiig, más szóval azt igyekeztünk megrajzolni, hogy a költő tudatában az egzisztenciális lét a költői lét ismérveit kapta meg, azt költői sorsként is értelmezte, s hogy az élet és az élés akadályait, nehézségeit, kor támasztotta gátlásait az alkotást gátló vagy ihlető oldaláról szemléli. Az ember rabsága és a költészet szabadsága ez az ellentét, és a talaj, amelyben Radnóti állt, megszülvén a „míves” költői tendenciákat, uralomra juttatva a költői önelvűség gondolatát, amely a „csak a mű marad meg”, ez mentheti át az embert az eljövendő korba gondolatában csúcsozódik ki. A költői mű lesz a cél, az alkotás kérdései a problémák, s feltűnik egy tendencia, amelyet „út Árkádiába” néven nevezhetünk. A költészet világa lesz lassan a költő szemében az egyetlen realitás, s ez marad vele halála pillanatáig, hiszen amikor már élnie nem lehetett, verset még írt. Más szóval az *élni* motívuma a *költeni* fogalmával

egyenlítődik ki nála, elannyira, hogy a maga életét, de kortársaiét is, elsősorban művésztragédiaként éli át. Ezeket a költői tendenciákat a vers finomabb rétegeiben is kutattuk, s képalkotása természetrajzát igyekezve megírni, első periódusa groteszk elemei helyett itt a képek elfinomodását, a megszelídült természetet, a képek mikrokozmoszát, a képminiatúrát figyelhattuk meg, s annak bizonyosságát tapasztaltuk, hogy a költő a „látott”-tól” távolodva „tudott” világ felé közeledett egy szubjektív gondolatiság költői-formai kicsapódásaként. Ám kénytelenek voltunk revízió alá venni a magyar irodalomtörténet-írás Radnóti-magyarázatait is, különösen, ami a költői formákat illeti. A zárt versrendszerek feltűnését ugyanis nem a költő „meghiggadásának” „avantgardizmusa feladásának” fogtuk fel, hanem művészi tudatossága eredményének; annak ténynek, hogy a költői kifejezésben a forma mind aktívabb szerepet kap, összhangban költői törekvései egészével. Más szóval: Radnóti költészetében a klasszikus versrendszer angazsált formává válik, elveszítve „formai” jellegét.

Harmadik korszaka, amely a *Tajtékos ég* cím alatt kiadott poszthumusz verseskötete anyagát jelenti, egy csodálatos metamorfózis jegyében áll: ami eddig a költői imaginatív megérezését, a kor jellegéből és sorsa alakulásából kiszűrt esszenciáját jelentette, tehát lelkiállapotot és költői fikciót, indulatot, amely a halál jegyesévé tette, ez a szellemiség a látomások szférájából kiválva a költő szeme előtt a legvaskosabb valósággá alakult és sorsa példázatába ágyazta magát; ugyanakkor, ami addig „valóság” volt, és a költő életét jelentette, most a szellemiség, az imagináció, a költői megérezés, az álmok világába csúszott át. Ami eddig álom volt, most valóság lett, a valóság pedig álommal alakult, mintha a sors gonosz tréfát űzött volna vele. A költői imaginációval a élet kelt versenyre, s az imagináció nem tudott olyat produkálni, amit a kor nem valósított meg halálban és borzalomban. Radnóti költészetének nagy pillanatai az e periódusában írott versei: a nagy teljesség szól belőlük.

Tanulmányunkban azt a törekedtünk kimutatni, hogy amikor Radnótinál az élet szabad voltának még formális látszata is megszűnik, amikor az élet álommal lesz, akkor szólal meg a költő „égi” hangja, s rajzolódik fel a versekben a harmonikus, a teljes élet képe, azt fedezve fel az elveszett világban, amit egész költői pályája során keresett: a boldog élet látványát. Az az annyira Radnótiénak tudott klasszikus harmónia, érzés és intellektus, ember és természet, ember és világ kettősségeit, az imaginárius kép síkján kibékítve figyelhetjük. Az *Eclogák* ciklusa még a küzdelemé, a bori versek elégiái már a megbékülést, a megtalált harmóniát énekl.

Az eklogákat elemezve nem idillikus vonásait fedtük fel e verseknek, hanem éppen ellenkezőleg: tragikus felhangjait hallottuk ki, s az ezekhez oly szorosán kapcsolódó La Fontaine-fordításait együtt látva az eklogákkal, a költői világ egy sötét és egy derűs szellemét mutattuk ki, míg az utolsó versekben mindennek a feloldását szemléltük külön elemezve a *Razglednicák* miniatűrjeit.

Vizsgálódásaink során el kellett végeznünk e versek irodalmának revízióját is, s eredményeinkben anélkül, hogy ezen a helyen az egyes versek interpretációs kérdéseit taglalnánk, egészen más vonásokat fedtünk fel Radnóti költészetében, mint amit eddig tudtunk róla. Így például árnyaltabban szemléltük Radnóti ún. antifasiszta magatartását is, hiszen a közvetlen utalásokban a költő le sem írja ezt a szót: fasizmus, s csak sokhangú vonatkozásaiban szólal meg a német katona is *4. razglednicájában*, az egyetlen német nyelvű felkiáltó mondatban. Radnóti költői magatartása a humánumnak nem egysíkú kihangzásaival szól koráról, sem pedig a politikai költő megnyilatkozásaként: egy pillanatra sem lép ki a költészet köréből. Az már az életrajzi monográfia dolga, hogy a költő antifasizmusát tisztázza. Mi egy ihletett és intellektuális költő attitűdjét igyekeztünk megrajzolni, akinek életműve a magyar költészetet sajátos, sok tekintetben páratlan Árkádiáját teremtette meg.

Symposion, 1964. január 13. sz. 13.

■ ■ ■

■ ■ ■